

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ РОМАНА ИВАНЫЧУКА

Статья посвящена синтаксическо-стилистической организации языка произведений Романа Иванычука, в частности анализу выразительных возможностей различных видов предложений в его художественном дискурсе. Замечено, что индивидуальное языкотворчество писателя характеризуется значительным богатством выразительных средств, разновидностями типов художественной речи, изменениями ритма высказываний, наличием синтаксических конструкций публицистического стиля. Осуществлен системный анализ текстов исторических произведений писателя, выявлено у них разные виды предложений, выяснено целесообразность и приемы использования таких средств, показаны особенности их функционирования в различных речевых ситуациях и выразительные возможности в художественном дискурсе. Среди соответствующих конструкций рассмотрены предложения со словесной анафорой, предложения, построенные по модели «вопрос-ответ», восклицательные предложения-лозунги, наличие которых обусловлено жанровой спецификой творчества талантливого художника, его мастерством в совершенстве стилизовать язык, стремлением к усилению выразительности. Обнаружено, что такие синтаксические средства имеют свои способы использования в исторической романистике. Они прослежены в авторской речи, речи персонажей (монологах, диалогах), внутренней речи героев. Их чрезвычайная экспрессивность придает форме отображения особую эстетическую направленность, рассчитанную на достижение максимальной передачи изображаемых исторических фактов. Тексты с такими предложениями раскрывают содержание произведений писателя, отражают темы нашей истории, освещают идеи общенационального масштаба. С их помощью автор описывает художественные образы, характеризует персонажей, создает неповторимую атмосферу достоверности рассказа в исторических романах. Установлено, что рассмотренные предложения являются органическими компонентами художественного дискурса Романа Иванычука, организуют синтаксический строй языка его исторических произведений, отражают специфику индивидуального стиля писателя, выделяют художника как оригинальную творческую фигуру среди других.

Ключевые слова: синтаксическая конструкция, предложение, стилистическое средство, выразительные возможности, художественный дискурс.

УДК 81'271.16

Володимир Демченко
(Херсон)МОВНИЙ ПОРТРЕТ АВТОРА ТЕКСТУ
ЯК ЗАСІБ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню фрагментів мовленнєвих текстів, що етнічно ідентифікують автора. Серед таких елементів, що зумовлюють смислове функціонування тексту, поряд із позамовними визначаються власне мовні інформативні одиниці. Ці елементи позначено терміном «етномаркер».

Гіпотетично зазначено, що будь-який текст спонтанного типу виявляє риси, які можуть схарактеризувати внутрішній світ автора, зокрема й етнічний, і репрезентують його мовленнєвий портрет. З метою виявлення таких рис проаналізовано російськомовний епістолярій Т. Шевченка, а також фрагменти усного мовлення сучасних українців. З цим

визначено, що система українського мовлення не зазнала принципових змін упродовж періоду 2 пол. XIX – поч. XXI століть, відзначаючись лише масивом російськомовних кальок.

Як елементи українського етнічного маркування російськомовного тексту Т. Шевченка (листи до Г. Тарновського, П. Гессе, В. Рєпніної та П. Симиренка) виявлено окремі українські слова, українськомовні кальковані сполуки, а також переходи в інший мовний код у межах одного речення чи абзацу. Зауважено, що такі різкі стихійні переходи зумовлено хворобливим станом митця. Водночас епістолярний стиль автора залишається вишуканим – із дотриманням відповідного мовленнєвого етикету. Також виявлено вербальні риси Шевченкової емоційності, що також репрезентують його мовленнєвий портрет.

У межах компаративістичного зіставлення проаналізовано фрагменти усного мовлення сучасних українців різних поколінь, у якому визначено діалектні та літературні конструкції, а також російськомовні лексичні кальки. Зрештою підсумовано, що саме кальковані одиниці відрізняють спонтанне мовлення українців різних поколінь – відповідно до їх входження в загальнонаціональну мову. Загалом же мовлення цих осіб не виявляє принципових відмінностей у структурі мовних конструкцій, тобто українське мовлення залишилося таким же автохтонним і оригінальним.

Ключові слова: текст, українське мовлення, епістолярій, етномаркер, ідіостиль, Т. Шевченко, білінгвізм, російськомовне калькування.

Як відомо, авторський текст – це певною мірою відображення об'єктивної дійсності, що відповідно до творчого задуму інтерпретується залежно від авторських інтенцій. «Саме в формах цієї інтерпретації дійсності й полягає індивідуальна специфіка кожного письменника, реалізована в мовній організації тексту» [1, с. 11]. Поряд зі словесно вираженою інформацією, у тексті також функціонує певна понятійна сфера, що включає авторський погляд на цю інформацію, репрезентуючи його картину світу [2, с. 4]. Тобто вивчення художнього тексту передбачає визначення не лише авторського стилю, але й творчого світу письменника [3, с. 171].

До цього конгломерату, що становить об'єкт дослідження, належить і етнічна характеристика автора тексту – зокрема мовні чинники, що виявляють його належність до певного етносу. Недарма дослідники тексту М. Бахтін, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, К. Каплюк, В. Кухарева, Ю. Лотман та ін.) зазначають, що результатом створення та смислового функціонування тексту є як позамовні, так і власне мовні елементи інформації. К. Голобородько конкретизує це положення в контексті саме художнього тексту, однак думаємо, що будь-який текст певною мірою спонтанного характеру виявить риси, які можуть схарактеризувати внутрішній світ автора, зокрема етнічний.

Відповідно до вищезначеного пропонуємо термін «етномаркер» для позначення таких мовних рис у конкретному тексті, що виявляють етнічну приналежність автора. Це, зрозуміло, входить до елементів мовного портрету автора тексту.

Спочатку схарактеризуємо особливості ідіостилу Т. Шевченка в його епістолярії, зокрема в листах, писаних російською мовою, оскільки важливо саме в такому контексті виявити певні етномаркери мовлення.

Найчастіше виявляється етнічна належність автора в конкретних вставлених у російськомовний текст синтаксичних конструкціях українською мовою. Так, у листі до Г. Тарновського від 26 березня 1842 року після фрази «посылаю вам три екземпляра» Шевченко вставляє фразу «один возьми собі, другой отдайте», далі – «Н[иколаю] Андреевичу maestro Маркевичу», далі знову – «третьей Виктору Забилі», і знову – «на заочное знакомство». Після цього закінчує листа вже російською мовою, як і починав (тут і далі – приклади з [4]). Тобто маємо своєрідну «перекличку» компонентів чистого (автономного) білінгвізму.

У листі до П. Гессе від 1 жовтня 1844 року етномаркери більш опосередковані – це насамперед синонімічні сполуки на позначення України, що включають не лише топоніми «Южная Русь», «Малороссия», «Украина», але й окремі фрази, що характеризують

позначений ними об'єкт. Ці фрази виявляють глибоку семантичну верифікованість етнічної належності, виражену через характеристичні сполуки «полусказочные герои», «народ удивительно оригинален», «земля прекрасная», «почтенные земляки мои», «прекраснейшая мать» або через емоційні вислови, реалізовані в складнопідрядних реченнях: «будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, и тогда бы она мне казалась краше Швейцарии и всех Италии», «Те, которые видели однажды нашу краину, говорят, что желали бы жить и умереть на ее прекраснейших полях».

Автор не те що не приховує своєї любові до рідної батьківщини, але й відкрито це висловлює: «Я, как член ее великого семейства, служу ей ежели не на существенную поль[зу], то, по крайней мере, на славу имени Украины», «Что же нам сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекрасне[й]шею матерью». Також Шевченко на позначення батьківщини вживає сполуку «наша краина», що означає саме Україну й таким чином етимологізує цей топонім від семи «край». На нашу думку, серед усіх версій етимології це значення найбільш реальне й логічне (прозора етимологія), і в слов'янському світі термін «країна» доволі поширений саме на позначення території (не важливо якої – скраю чи посередині).

В оформленні тексту листа автор виявляє певну консервативність. Якщо це лист-прохання, то обов'язкові шанобливі кліше «Ваше превосходительство милостивый государь Сергей Николаевич!», «С истинным почтением имею честь быть Вашего превосходительства покорный слуга». Якщо ж це лист до доброго знайомого, то присутні вітальні форми «Добрые мои Аркадий Гаврилович и Надежда Акимовна!» та прощальні «Искренно желающий вам всех благ», «Не забывай меня, друже мой единый» (в останній фразі фіксуємо й формальний етномаркер – слово «друже» – у такій же етнічно маркованій фразеологічній сполуці «друже мой единый»).

Також визначаємо значну насиченість тексту емоційними елементами, зокрема у листах до В. Репніної. Вони переповнені відповідними елементами:

- емоційними відвертими сентенціями, якими відзначається спілкування найближчих друзів (напр., «Я страдал, открывался людям, как братьям, и молил униженно одной хотя холодной слезы за море слез кровавых – и никто не ка[п]нул ни одной целебной росинки в запекшиеся уста»);
- складними метафоричними конструкціями, що виконують характеристичну функцію – описують життєві події («смотрел на природу одушевленную и неодушевленную, как на совершеннейшую картину, а теперь как будто глаза переменились: ни линий, ни красок, ничего не вижу»).

Знаючи про значну емоційність Шевченка як одну з найголовніших рис його епістолярію, розуміємо природність такої його мовленнєвої поведінки. У складі словосполучень із високим ступенем емоційності відзначаємо такі визначальні компоненти:

- певне слово з дещо іншою семантикою, що таким чином стає епіцентром метафоричності («бедной Орской крепости», «какой стройный народ, какие прекрасные головы!», «смешно, а слезы катятся»);
- питальна чи оклична інтонація, що створює в реченні відповідну експресію, водночас виконуючи додаткову інформативну функцію («что делать, так угодно Богу», «сколько надежд моих не сбылось!»);
- обов'язкова присутність релігійних елементів, що виявляється в деяких сталих фраземах типу «одному Богу відомо» або вільних словосполученнях («Богу оставить во мне хоть искру чувства доброго»), або повторенні сакральних слів («Молитесь, молитесь, молитва ваша угодна Богу»);
- метафоричні конструкції для опису свого ставлення до певної особи, що розкривають особисті почуття («камни бы застонали и кровью потекли, когда бы они услышали вопль этой простой девушки»);

- створення контрастних опозицій, у яких друга частина таким чином набуває більшої сили («30 мая мне прочитали конфирмацию, и я был уже не учитель Киевского университета, а рядовой солдат Оренбургского линейного гарнизона!»).

Таким чином, відзначаємо в російськомовних листах наявність таких українських етномаркерів, як окремі морфологічні кальки, вставні сталі сполуки та окремі речення українською мовою. При цьому останні створюють мішаний текст – чергування компонентів чистого (автономного) білінгвізму.

Зауважимо, що таке міксування тексту не зумовлено якимись мотивами: ми не виявили в цьому жодного сенсу. Наприклад, у листі до П. Симиренка від 3 січня 1860 року відзначаємо різноманітні переходи в міксуванні (напр., «*весь завод ваш с механическими мастерскими, с паровым млином, с садом и со всем добром, сущим коло вас*»). Далі навпаки – в українськомовному контексті трапляються російськомовні вставки: «...*двічі спасибі вам за 1100 карбованців. Искренно благодарю вас...*». І знову навпаки: «*Свидетельствую глубочайшее почтение Татьяні Ивановні і трижды цілую ваших діточок*».

Можемо лише версіювати, що автор міг писати такого міксованого листа за кілька підходів, і кожний із них відбувався в певних відмінних умовах (у хворобливому стані, під впливом емоцій, після сну тощо), водночас і Шевченка ми знаємо як імпульсивну емоційну людину. Коли б це стосувалося усного мовлення, то такі переходи не викликали б подиву (це властиво й нашим сучасникам), однак у разі письмового чинник хвороби переважає над іншими, оскільки писання пов'язане з обов'язковим осмисленням подальшої дії.

Порівнюючи ж українське мовлення середини ХІХ століття з сучасним (ми записали мовлення 50-річного сучасника – носія української мови як функціонально першої), відзначаємо принципову їх тотожність («*Ну що... раніше я в Інтернет заходив, а зараз у мене з комп'ютером шось трапилось, треба його везти в Скадовськ, інформацію можна найти любу і в своїх колег. Рядом господарство... якщо – то поїхав, яке питання – вирішили, обсудили... я говорю, тут єть колеги с досвідом*») – за винятком сучасних неологізмів і більш нових калькованих із російської мови (підкреслених нами).

Інший інформант належить до більш старшого покоління 80-річних, також сільського походження. Жінка розповідає: «*Я считаю, шо так. Так ето, ну как вам сказать. Ну мало лі, хто-то піде... Руководітелі партії та їх помощніки, вони ходили з такими прутьями, вищипували скирди, прощупували землю, куди люди ховали зерна собі чи картошечку. То всьо виривали. Бачила, голодні діти бігали по вулиці. Ну, допустім, корову забирали це в обов'язковом порядку*». У її мовленні ще більше калькованих одиниць, що пояснюється, по-перше, російськомовним контекстом офіційного медіапростору впродовж її життя, а по-друге – нижчим освітнім рівнем.

Аналізовані вище фрагменти білінгвістичного перемикування в мовленні Шевченка актуалізуємо через ототожнення з аналогічними ситуаціями в живому мовленні наших сучасників. Наприклад, в офіційному контексті говорить 30-річна жінка: «*воно вимагає повного удосконалення... Я просто знаю, что...*» і сама помічає цей перехід: «*Ой, перешла на русский!*». У цьому разі задіяно два паралельних мовних коди (приклад чистого, або автономного, білінгвізму), оскільки перемикування відбувається миттєво – через фразу.

В іншому разі відбувається локальне перемикування, коли вставляється фонетичне слово з іншого коду: «*Я думаю, что потрібно вживати...*». У межах же диглосійного перемикування (між формами української мови) може бути задіяно просторічний елемент: «*Нас якби сократили...*» або суперкоректну форму: «*Зачинити очі на якесь порушення...*» (слід у цьому разі «заплющити», «закрити»). Остання ситуація поширюється і на сленгові форми (напр., «*продвинутий*» – «*просунутий*»), у результаті чого така вторинна форма може стати й літературною (як у кодифікуванні терміна «*просунутий*» на позначення рівня володіння мовою). Звичайно, цьому слід запобігати через жорстке контролювання чистоти української мови. Однак і кожен автор будь-якого тексту, що претендує на публічність, мусить не лише знати досконало українську мову, але й мати мовне відчуття – що на її ґрунті органічно, а що неорганічно.

Отже, розглянувши особливості мови листів Т. Шевченка в сенсі виявлення українських етномаркерів в умовах російськомовного тексту, а також деякі риси усного мовлення українців ХХ століття, можемо зробити висновок, що мовці не виявляють принципових відмінностей у структурі мовних конструкцій, тобто українське мовлення залишилося таким же автохтонним і оригінальним. Однак фіксуються кальковані одиниці, що зумовлено кількасотрічним перебуванням українців у колоніальному статусі, а їхньої мови – у статусі місцевої, на систему якої (особливо лексичну) впливала метрополійна мова (російська), що функціонувала у сфері офіційної комунікації – освіті, науці, медіа, канцелярії. Зрозуміло, що це об'єктивні процеси (та ж англійська зазнала свого часу значного впливу французької).

Що ж до етнічного маркування тексту, то ми виявили такі відповідні маркери в російському епістолярному мовленні Т. Шевченка, серед яких відзначаємо окремі українські слова, українськомовні кальковані сполуки, а також переходи в інший мовний код у межах одного речення, абзацу чи між абзацами. Ці переходи більшою мірою стихійні й пояснюються не інакше як хворобливим станом автора в момент написання листа в загальному контексті підвищеної експресивності його стилю.

Надалі плануємо розширити предметне коло дослідження авторського мовного портрету через залучення до аналізу українськомовного епістолярію та інших текстів, позначених спонтанною мотивацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія / К.Ю. Голобородько. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 527 с.
2. Кухарева В. І. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті (на матеріалі науково-технічної літератури): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Кухарева В. І.; Черкаський державний технологічний університет. – К., 2003. – 194 с.
3. Каплук К. Міжчасовий діалог автора з читачем в історичній романістиці Р. Іваничука // Меч і мисль: творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури: збірник наукових праць. – Серія Українська філологія: Школи, постаті, проблеми. – Львів; Ужгород: Гражда, 2009. – 336 с. – С. 158-189.
4. Листи до різних осіб [Електронний ресурс] // Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. – К., 2003. – Т. 6. – С. 11-56. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev601.htm>

Volodymyr Demchenko

LINGUAL PORTRAIT OF THE AUTHOR OF THE TEXT AS A MEANS ETHNOCULTURAL IDENTITY

The article is devoted to the study of fragments of speech texts that ethnically identify the author. Among such elements that predetermine the semantic functioning of the text, along with extralinguistic ones, the actual informational units are determined. These were called «ethno-marker».

It is hypothetically noted that any text of the spontaneous type reveals the features that can characterize the inner world of the author, including the ethnic one, and represent his speech portrait. In order to identify such features, the Russian-speaking epistolary T. Shevchenko has been analyzed and fragments of oral speech of contemporary Ukrainians. It has been determined that the Ukrainian language system has not undergone fundamental changes during the 2nd half of the XIX – beginning XXI centuries, marked only Russian-speaking tracing units.

As elements of the Ukrainian ethnic marking of the Russian-language text of T. Shevchenko (letters to G. Tarnovsky, P. Hesse, V. Reprina and P. Symyrenko), single Ukrainian words, Ukrainian-language tracing units and transitions into another language code within one sentence or paragraph. It is noted that such sharp spontaneous transitions are caused by the painful condition of the author. At the same time, the epistolary style of the author remains elegant – with the

observance of the corresponding speech etiquette. Also, verbal features of Shevchenko's emotionality are identified, which also represent his speech portrait.

In the comparative comparisons, fragments of oral speech of contemporary Ukrainians of different generations are analyzed, in which dialectal and literary units and Russian-language lexical tracing units are defined. It is concluded that precisely the tracing units represents the spontaneous speech of Ukrainians of different generations – with their entry into the national language. Generally, the speech of these individuals does not reveal any fundamental differences in the language structures, that is Ukrainian speech remains the same autochthonous and original.

Key words: text, Ukrainian speech, epistolary, ethno-marker, idiostyle, T. Shevchenko, bilingualism, Russian-speaking tracing.

Владимир Демченко

ЯЗЫКОВОЙ ПОРТРЕТ АВТОРА ТЕКСТА КАК СРЕДСТВО ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Статья посвящена исследованию фрагментов речевых текстов, которые этнически идентифицируют автора. Среди таких элементов, обуславливающих смысловое функционирование текста, наряду с экстралингвистическими определяются собственно языковые информативные единицы. Эти элементы обозначены термином «этномаркер».

Гипотетически указано, что любой текст спонтанного типа обнаруживает черты, которые могут охарактеризовать внутренний мир автора, в том числе этнический, и представляют его речевой портрет. С целью выявления таких особенностей проанализирован русскоязычный эпистолярный Т. Шевченко, а также фрагменты устной речи современных украинцев. С этим определено, что система украинской речи не претерпела принципиальных изменений в течение периода 2 пол. XIX – нач. XXI веков, отличаясь лишь массивом русскоязычных калек.

Как элементы украинской этнической маркировки русскоязычного текста Т. Шевченко (письма Г. Тарновскому, П. Гессе, В. Репниной и П. Симиренко) выявлены отдельные украинские слова, украиноязычные калькированные словосочетания, а также переходы в другой языковой код в пределах одного предложения или абзаца. Замечено, что такие резкие стихийные переходы обусловлены болезненным состоянием художника. В то же время эпистолярный стиль автора остается изысканным – с соблюдением соответствующего речевого этикета. Также определены вербальные черты эмоциональности Шевченко, которые также представляют его речевой портрет.

В рамках компаративистского сопоставления проанализированы фрагменты устной речи современных украинцев разных поколений, в которой определены диалектные и литературные конструкции, а также русскоязычные лексические кальки. Сделан вывод, что именно калькированные единицы отличают спонтанную речь украинцев разных поколений – в соответствии с их вхождением в общенациональный язык. В целом же речь этих лиц не проявляет принципиальных различий в структуре языковых конструкций, то есть украинская речь осталась такой же автохтонной и оригинальной.

Ключевые слова: текст, украинская речь, эпистолярный, этномаркер, идиостиль, Т. Шевченко, двуязычие, русскоязычное калькирование.